

Dr Craig Owen Jones

**Papurau bro cynnar
gogledd Cymru a
cherddoriaeth roc Gymraeg**

Gwerddon

CYFNODOLYN ACADEMAIDD CYMRAEG

Golygydd: **Dr Anwen Jones**

Papurau bro cynnar gogledd Cymru a cherddoriaeth roc Gymraeg

Dr Craig Owen Jones

Mae statws amatur newyddiaduraeth ym maes cerddoriaeth boblogaidd Gymraeg wedi cael ei gydnabod ar sawl achlysur. Disgrifiodd ap Siôn y cylchgrawn pop *Sgrech* (1978–85) a'i debyg fel rhan o 'wasg answyddogol'.¹ Cafodd *Sgrech*, *Asbri* (1969–78), *Sŵn* (1972–4) a *Sothach* (1988–97) yn ogystal â'r ffansïns amrywiol i ymddangos yn y Gymraeg ers y 1980au gryn sylw mewn arolwg manwl gan Jones.² Mae Hill yn ategu'r syniad fod y rhain yn chwarae rôl allweddol yng nghynhaliadaeth y byd cerddorol, yn pwysleisio'r 'fundamental contributions' a wnaeth y tri chylchgrawn cynharaf yn ystod y 1970au:

With these three magazines, Welsh popular music developed into something to take seriously, and to criticize. As the scene matured and acquired a new seriousness, so the media began to recognize it as a cultural exploration, rather than merely an expression of youth or a by-product of the language movement.³

Yn ddiweddar, daeth cynnwys a ffurf y wasg gerddorol yn ganolbwynt i astudiaethau gan Jones⁴ a Way.⁵ Fodd bynnag, ni roddwyd llawer o sylw i ffynhonnell hynod o ffrwythlon gan ysgolheigion cerddoriaeth boblogaidd Gymraeg; ers dyfodiad y papurau bro yng nghanol y 1970au, ymddangosodd ynddynt gannoedd o erthyglau ac adroddiadau o bob math, yn rhoi cyhoeddusrwydd i fandiau roc lleol, gigiau, recordiau newydd, ac ati.

Dadleuir yn yr erthygl hon bod y casgliad hwn o ddeunydd yn cynnig golwg newydd ar hanes y byd pop Cymraeg, yn taflu golau ar bob agwedd ar y gymuned gerddorol honno. Mae'r erthygl ganlynol, felly, yn cyflawni tair swyddogaeth. Yn gyntaf, mae'n archwilio'r mathau o gyhoeddusrwydd a gaiff cerddoriaeth boblogaidd Gymraeg yn y papurau bro, gan ganolbwyntio ar gyfnod yr 'oes aur' yn y 1970au diweddar a'r 1980au cynnar pan oedd y byd pop Cymraeg ar ei anterth, gyda mwy na 100 o artistiaid pop o bob math yn weithredol.⁶ Yn ail, mae'n tynnu sylw at ffocws naturiol yr erthyglau hyn ar ddiwyddiadau yn ardal y papur bro dan sylw, gan ddatgelu bod y papurau bro yn ffynonellau gwerthfawr (a heb eu defnyddio) o hanes y byd pop ar lefel leol a rhanbarthol – ffynhonnell bwysig i academyddion sydd am archwilio pwysigrwydd portreadau penodol o'r Fro Gymraeg fel y crybwyllwyd gan ap Siôn yn ei astudiaeth ar

¹ Siôn, Pwyll ap (2002), 'Yn y fro': Mudiad Adfer a'r Canu Pop Cymraeg yn ystod y 1970au', *Hanes Cerddoriaeth Cymru*, 5, 182.

² Jones, Craig Owen (2006), 'Y Cantorion Newydd: A Study of Contemporary Welsh-language Popular Music', traethawd PhD heb ei gyhoeddi, Prifysgol Bangor, Bangor.

³ Hill, Sarah (2007), 'Blerwythirhwng?': *The Place of Welsh Pop Music* (Aldershot: Ashgate), t. 74.

⁴ Jones, Craig Owen (2013), 'Brwydr Iaiith, Brwydro Iaiith: Terminoleg y byd pop Cymraeg fel dull protestio yn y 1960au a'r 1970au', *Gwerddon*, 16, 11–27.

⁵ Way, Hannah (2015), traethawd MPhil, Prifysgol Bangor, Bangor.

⁶ Gwelir cyfeiriadau at fwy na 100 o artistiaid yn nhudalennau *Sgrech* rhwng 1978 a 1981.

ddylanwad mudiad Adfer ar y byd pop,⁷ neu sydd am archwilio'r cysyniad o 'sîns lleol' o fewn y byd pop Cymraeg a awgrymwyd gan Hill⁸ a Jones.⁹

Yn olaf, mae'n tynnu ar y cysyniad o'r 'fframwaith disgwyliadau' ('*framework of expectations*') a grybwyllir gan Billy Smart¹⁰ mewn astudiaeth ddiweddar er mwyn egluro cywair a safbwynt yr erthyglau hyn. Fel un sy'n gweithio ym maes Astudiaethau Teledu, mae Smart yn canolbwyntio ar brofiad y gynulleidfa, yn pwysleisio sut y mae gwylwyr yn gwneud dewisiadau gwyllo yn seiliedig ar yr hyn y disgwylant ei weld mewn rhaglen neu gyfres, a bod y wybodaeth hon yn mynd ymlaen i gael effaith ar ddewisiadau creadigol y cynhyrchwyr ynglŷn â natur y cynnwys hwnnw. Yn yr achos dan sylw yn yr erthygl bresennol, dangosir bod pwyslais ar gyfiawnhau nid bodolaeth ond *gwerth diwylliannol* cerddoriaeth roc Gymraeg ar ran y genhedlaeth hŷn yn dylanwadu ar ymatebion awduron ifainc a chefnogwyr y byd pop i'r perwyl hwnnw; y canlyniad oedd casgliad o erthyglau a cholofnau a oedd yn aml yn feirniadol a dewisol o ran y byd pop hwnnw, tuedd a barhaodd yn nhudalennau'r *Cymro* yn ystod y 1980au a'r 1990au.

Y mudiad papurau bro a cherddoriaeth

Yn ôl Gwilym Huws, un o'r sylwedyddion cyntaf i olrhain hanes y mudiad papurau bro, mae gwreiddiau'r ysgogiad i greu mudiad o'r fath i'w darganfod mewn cyfres o erthyglau a ysgrifennwyd gan D. Tecwyn Lloyd yn *Barn* tua diwedd 1972 ac yn gynnar yn 1973.¹¹ Roedd dull Lloyd o ymdrin â'r dasg yn un ddigon gwrthrychol; cynigiodd ddadansoddiad o fwy na 30 o bapurau o ledled Cymru, gan gymharu eu cynnwys, ac o ganlyniad i'r agwedd drylwyr hon, mae'r erthyglau hyn yn cynnig arolwg go gynhwysfawr o gyflwr bywyd newyddiaduraeth yng Nghymru fel a welwyd gan Lloyd yr adeg honno, yn cwmpasu economi wleidyddol y papurau newydd Cymreig amrywiol, eu hiaith, eu maint, y modd y'u dosberthir, ynghyd â'r cydbwysedd rhwng deunydd newyddiadurol a hysbysebion, ac yn y blaen.¹²

Daeth Lloyd i'r casgliad fod yn rhaid i'r Cymry Cymraeg sicrhau presenoldeb yr iaith mewn newyddiaduraeth gyfoes er mwyn sicrhau ei goroesiad, gan grybwyll yr angen am bresenoldeb mewn cyfrwng sy'n agored i bawb mewn paragraff olaf herfeiddiol sy'n atgoffa rhywun am rethreg Saunders Lewis ddegawd ynghynt:

Dewisais sôn am newyddiaduraeth fel y mae'r mwyafrif yng Nghymru heddiw yn gwybod amdano (*sic*) yn hytrach na'r newyddiaduraeth y mae cyfran fechan o'n pobl yn ei ddarllen (*sic*). Os ydym eisiau rhagor o

⁷ Siôn, "Yn y fro".

⁸ Hill, "Blerwytirhwng?".

⁹ Jones, Craig Owen (2014), "Still here?": A Geospatial Survey of Welsh-Language Popular Music', yn Cohen, Sara, a Knifton, Robert, et al. (goln), *Sites of Popular Music Heritage: Memories, Histories, Places* (Llundain: Routledge), tt. 62–77.

¹⁰ Smart, Billy (2014), 'The BBC Television Audience Research Reports, 1951–1979: Recorded Opinions and Invisible Expectations', *Historical Journal of Film, Television and Radio*, 34.3, 452–62.

¹¹ Huws, Gwilym (1990), 'Papurau Bro: The Welsh Community Newspaper Movement', *Planet: The Welsh Internationalist*, 83, Hydref/Tachwedd, 55–61.

¹² Lloyd, D. Tecwyn (1972a), 'Newyddiaduraeth Cymru', *Barn*, 121, Tachwedd, 20–21; 'Newyddiaduraeth Cymru' (1972b), *Barn*, 122, Nadolig, 83–5; 'Newyddiaduraeth yng Nghymru' (1973), *Barn*, 123, Ionawr, 122–4.

Gymraeg yn ein papurau wythnosol lleol, mae hynny yn dibynnu'n llwyr ar ein hymdrechion ni.¹³

Ymhen dim, ymatebodd sawl carfan mewn llefydd ar draws Cymru i her Lloyd. Yn Ebrill 1973, sefydlwyd y papur bro cyntaf, *Y Dinesydd*, yn ardal Caerdydd.¹⁴ Dilynwyd hyn gan fwy na thri dwsin o bapurau eraill erbyn diwedd y 1970au, ac roedd mwy na 50 mewn bodolaeth erbyn dechrau'r 1990au.¹⁵ O'r 1970au, sefydlwyd ffurf gymharol gyson ar gyfer papur bro; byddai rhifynnau'n cynnwys newyddion lleol, a hefyd erthyglau ar faterion o ddiddordeb lleol, chwaraeon lleol, a diddordebau megis garddio, barddoniaeth, ac ati. Cyhoeddodd y rhan fwyaf o bapurau bro dudalen neu adran ar gyfer plant yn rheolaidd, ac mae colofnau i ddysgwyr yn nodwedd gyffredin arall, yn enwedig mewn papurau bro yn y dwyrain.¹⁶

Mae sawl ffurf ar gyhoeddusrwydd i gerddoriaeth yn ei chyflwyno ei hun yn nhudalennau'r papurau bro, ond roedd y golofn bop yn un o'r rhai mwyaf poblogaidd. Mewn cyfnod cyn dyfodiad ffurfiau mynegiannol megis blogiau, a ddaeth yn boblogaidd yn sgil yr oes ddigidol, roedd hyn yn benderfyniad syml, yn galluogi awduron i efelychu'r math o ysgrifennu a fabwysiadwyd gan newyddiadurwyr fel Huw Evans, a oedd yn golofnydd pop i'r *Cymro* a'r *Carmarthen Times* yn ystod y 1970au, neu Hefin Wyn, a gymerodd yr awenau fel gohebydd pop *Y Cymro* yn ystod y degawd.

I'r perwyl hwn, penderfynodd nifer o olygyddion papurau bro gyhoeddi colofnau pop yn gyson; ac er mwyn cael gwell dealltwriaeth o nodweddion cyffredinol y colofnau hyn, mae'n ymarfer gwerth chweil i fwrw golwg manylach dros dri ohonynt sydd i gyd yn rhoi lefelau gwahanol o bwysigrwydd ar eu cyhoeddusrwydd i ddigwyddiadau yn y byd pop yn eu hardaloedd.

Lleolwyd *Papur Fama* yn y gogledd-ddwyrain (Yr Wyddgrug a'r cylch), ond er na lwyddodd ei gais i sefydlu colofn bop ar droad y 1980au, neilltuwyd llawer o le ynddo i eitemau am gerddoriaeth bop. Ymddangosai 'Colofn Ieuencid Papur Fama' yn rhifyn 25 (Mai 1981) dan reolaeth carfan o ddisgyblion chweched dosbarth Ysgol Maes Garmon; roedd y golofn gyntaf yn cynnwys newyddion am ddau athro yn yr ysgol a oedd yn aelodau o fandiau roc. Daeth y golofn i ben yn y rhifyn olynol (o dan enw arall, 'Adran Ddi-Deitl'), ond yn y ddwy golofn hon mae llawer i'w ddarganfod am sefyllfa cerddoriaeth bop ymhlith siaradwyr Cymraeg ifainc yn yr Wyddgrug a'r ardal. Clywir am 'Glwb Pop' yn Ysgol Maes Garmon;¹⁷ mae'r disgyblion yn darllen y cylchgrawn pop *Sgrech*, gan dynnu sylw yn enwedig at Noson Wobrwyo'r cylchgrawn, a rhoddir

¹³ Lloyd (1973), 'Newyddiaduraeth yng Nghymru', *Barn*, Ionawr, 124.

¹⁴ Williams, Emyr W. (1990), *Y Papurau Bro – Y Presennol a'r Dyfodol* (dim man cyhoeddi: Canolfan Gydwethredol Cymru), dim rhifau tudalennau. Mae Robert Smith yn nodi bodolaeth papur bro mor gynnar â 1971; gweler Smith, Robert (1971), 'Newyddiaduraeth a'r Iaith Gymraeg', yn Jenkins, Geraint H., a Williams, Mari A. (goln), *'Eu Hiaith a Gadwant'?: Y Gymraeg yn yr Ugeinfed Ganrif* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), ff. 267–97, t. 289.

¹⁵ Williams (1990), *Y Papurau Bro*; Barlow, David M., Mitchell, Philip, ac O'Malley, Tom (2005), *The Media in Wales: Voices of a Small Nation* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), t. 39.

¹⁶ Gweler, er enghraifft, 'Colofn Y Dysgwyr' (*Y Blewyn Glas*), 'Sai'n Gwbod' (*Y Llien Gwyn*), 'Dysgair' (*Papur Fama*), 'Darn i'r Dysgwyr' ac wedyn 'Cornel y Dysgwyr' (*Y Dinesydd*), ac ati.

¹⁷ Ymddengys fod y 'Clwb Pop' hwn wedi cael ei sefydlu yng Ngwanwyn 1977 gan Geraint Jones, athro hanes yr ysgol, gyda'r amcan o roi cyfle i ddisgyblion glywed cerddoriaeth bop gan artistiaid megis Geraint Jarman ac Edward H. Dafis. Erbyn Ionawr 1978 roedd ganddo fwy na 100 o aelodau. *Papur Fama* (1981), 27, Medi, 8.

sylw hefyd i gigiau lleol, gan gynnwys perfformiad y band roc Trwynau Coch yn Ysgol Brynhyfryd, Rhuthun, ac ati. Hyd yn oed ar ôl diflaniad y colofnau, parhaodd y papur i roi cyhoeddusrwydd i gerddoriaeth roc. Yn sgil y dystiolaeth a geir yn *Papur Fama*, mae'n deg dweud bod rhyw fath o sîn leol ar raddfa fach wedi cychwyn yn yr ardal, gyda pherfformiad Ail Symudiad a Bando yn Ysgol Maes Garmon yn gynnar yn 1981.¹⁸ Roedd ymateb y gynulleidfa i'r bandiau yn aruthrol, ac o fewn blwyddyn, roedd disgos yn cael eu cynnal yn gyson yn yr ysgol – chwech rhwng Medi 1981 ac Awst 1982 gyda thorf arferol o rhwng 140 a 250 o ddisgyblion, a phedwar band roc Cymraeg yn chwarae yno yn yr un cyfnod, yn cynnwys Angylion Stanli, Chwarter i Un, a Doctor.¹⁹ Y flwyddyn ganlynol, trefnwyd cyngerdd, Mwstwr Mai, mewn neuadd yn Yr Wyddgrug gan olygydd *Papur Fama*, Nic Parry – dichon y ddawns gyntaf i fandiau Cymraeg yn Yr Wyddgrug y tu allan i furiau Ysgol Maes Garmon ers Eisteddfod Genedlaethol Wrecsam 1977 – gydag artistiaid megis Maffia Mr Huws a Rhiannon Tomos yn ymddangos, a daeth dau fand at ei gilydd yn yr ysgol, sef Sha Nôl (a oedd yn cynnwys Rhys Parri, a aeth ymlaen i fod yn rhan o Sobin a'r Smaeliad), a Heddiw. Cafodd y datblygiadau hyn sylw helaeth yn nhudalennau *Papur Fama*.²⁰

Un o'r colofnau mwyaf diddorol i ymddangos yn y 1970au oedd 'Pop', colofn fach ym mhapur *Nene* (Rhosllannerchrugog a'r cylch). Ysgrifennwyd 'Pop' gan Aled Wyn, a ddefnyddiodd strategaeth o adrodd newyddion o'r byd pop mewn arddull eithaf tebyg i'r hyn a welid mewn papur newydd, yn cyhoeddi ymlaen llaw pryd y câi recordiau eu rhyddhau ac yn cynnig adolygiadau ar recordiau newydd yn gyson. Roedd nifer yr erthyglau a soniai am ddigwyddiadau byw yn llai niferus am resymau amlwg – nid oedd yr ardal yn lleoliad addawol i gigiau Cymraeg. Fodd bynnag, cynigiodd Wyn ei farn ar y darpariaethau pop yn yr Eisteddfod Genedlaethol yn 1978 a gynhaliwyd yng Nghaerdydd, ac mae'r sylw a roddwyd i Wyl Padarn Roc yn Llanberis ganddo yn haf 1980 yn awgrymu bod gan y bobl ifanc leol ddigon o ddiddordeb yn y digwyddiad i drefnu cludiant i fynd iddo. Roedd Wyn hefyd yn awyddus i grybwyll cyflwr y byd pop yn gyffredinol trwy ddarnau barn, ac yn Hydref 1978, rhoddodd gyfweiliad i Richard Rees o Radio Cymru.²¹

Mewn sefyllfaoedd eraill lle na chynhaliwyd llawer o ddigwyddiadau cerddoriaeth bop lleol, nid oedd yn anghyffredin i golofnau ar gerddoriaeth ganolbwyntio ar arddulliau eraill. Sefydlwyd *Seren Hafren* (Y Trallwng a'r cylch) ym mis Mai 1983, ac er iddo gynnwys adolygiad o'r albwm *Siampw* gan Bando yn y rhifyn cyntaf, nid ymddangosodd unrhyw ysgrifau eraill ar bop tan fis Tachwedd 1984, pan gyhoeddodd y papur adolygiad o *Y Trên Olaf Adref*, sef casgliad printiedig o eiriau i ganeuon cyfoes.²² Ceid cydnabyddiaeth o'r angen i ddarparu mwy o gynnwys i'r ieuencid yn yr adolygiad hwn – ar y diwedd, mynegodd y golygydd y bwriad i gyhoeddi arolwg ar gyflwr presennol y byd pop gan 'un o'r to ifanc' yn y rhifyn nesaf.²³ Fodd bynnag, os yr oedd unrhyw rai o'r darllenwyr

¹⁸ Yn y cyswllt hwn, cyhoeddodd *Sgrech* erthygl yn canmol cyfraniad yr ysgol i'r byd pop; *Sgrech* (1982), 25, Awst, 16–17.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *Papur Fama* (1983), 47, Mehefin, 10; *Papur Fama* (1983), 49, Medi, 1.

²¹ Lle y dywedodd Rees wrth Wyn am ei brofiad yn ymddangos gyda Bad Company yn Llundain; *Nene* (1978), 1 (9), Hydref, 19.

²² *Seren Hafren* (1984), 17, Tachwedd, 7.

²³ *Ibid.*

ifainc yn disgwyl newyddion am y digwyddiadau diweddaraf yn y sîn, mae'n bur debyg iddynt gael eu siomi gan yr erthygl a ymddangosodd – darn sentimentalaidd yn marwnadu tranc hen fyd pop y 1960au.²⁴

Ar ôl hir ddisgwyl, llwyddodd *Seren Hafren* i gyhoeddi colofn gerddoriaeth o Fawrth 1986 ymlaen. Roedd 'Y Gornel Gerdd' yn eiddo i Siân Thomas, athrawes gerdd, ac fel y buasai rhywun yn disgwyl o addysgwr yn y maes, roedd ysgrifau Thomas ar gerddoriaeth yn graff ac wedi'u hysgrifennu mewn arddull rwydd. Mewn ardal megis Y Trallwng, fodd bynnag, lle nad oedd llawer o gigiau Cymraeg, penderfynodd Thomas gwmpasu cerddoriaeth jas a chlasurol yn ei cholofnau; ymddangosodd adolygiadau ar albymau gan Geraint Griffiths ochr yn ochr ag adolygiadau o berfformiadau gan Jools Holland yn Theatr Hafren a thrafodaethau ar berfformwyr clasurol megis Julian Lloyd-Webber.²⁵

Roedd golygyddion y papurau bro yn gyflym i gydnabod y swyddogaeth a gyflawnai colofnau fel y rhain ym mywyd eu cyhoeddiadau. Eu prif bwrpas oedd ysgogi diddordeb y genhedlaeth iau. Cydnabuwyd cyfraniad Thomas yn *Seren Hafren* fel 'llenwi bwloch roedd angen ei lenwi er mwyn darllenwyr ifainc', er enghraifft,²⁶ a gwelwyd y 'golofn ieuencid' aflwyddiannus yn *Papur Fama* yn yr un termau: fel 'atodiad newydd a gwerthfawr' a sefydlwyd 'yn dilyn pwysau mawr o gyfeiriad y disgyblion' yn Ysgol Maes Garmon.²⁷ Fodd bynnag, ehangasant hefyd ystod y drafodaeth am gerddoriaeth bop, gan gyflwyno'r drafodaeth honno i barthau lleol, mewn rhai ardaloedd am y tro cyntaf. Nid yw hyn yn dadlau dros newydd-deb safbwynt y papurau bro *per se*. Mewn rhai ffyrdd, mae'r math o gyhoeddusrwydd sydd ar gael yn y papurau bro yn debyg i'r hyn a oedd ar gael yn *Sgrech*, dyweder; ond nid oedd y gynulleidfa darged yr un fath â chynulleidfa darged *Sgrech*: er gwaethaf presenoldeb darllenwyr iau, roedd ganddynt ddemograffig llawer ehangach a hŷn (a felly mwy ceidwadol ar y cyfan). Felly mae'r papurau bro yn tueddu i gyflwyno deunydd am y byd roc mewn ffordd wahanol, yn rhoi pwyslais ar werth diwylliannol y gweithgareddau yn hytrach nag unrhyw beth arall. Bydd yr enghraifft ganlynol, a ddewiswyd oherwydd y ffaith ei bod hi'n enghraifft arbennig o dda o bwnc sy'n elwa o wybodaeth sydd ar gael mewn papur bro a dim lle arall, yn crybwyll sut y gallwn ddefnyddio'r ffynonellau hyn i ddarganfod mwy am y math o weithgareddau a oedd yn ganolbwynt i gynifer o gymunedau cerddorol lleol ledled Cymru.

Ardal Bethesda: Hanes Disgo'r Llais (*Llais Ogwan*)

Mae brwdfrydedd ysgolheigion dros ddadansoddi hanes recordiedig a byw y byd pop Cymraeg yn golygu i hanes disgos Cymraeg barhau'n stori anhysbys. Wyn (2004) a Hill (2007) yw'r unig rai sy'n rhoi unrhyw amser i drafod y ffenomen, a hynny'n gyfyngedig ar y cyfan i olrhain hanes Barbarella's, a sefydlwyd yng Nghaerdydd gan Huw Ceredig a Hywel Gwynfryn yn 1971. Fodd bynnag, mae tystiolaeth lafar ac ysgrifenedig o'r cyfnod yn dangos yn glir fod disgos yn elfen hynod o bwysig i gynulleidfaoedd Cymraeg ifainc. Tynnai Huw Evans sylw at yr angen am fwy o recordiau o fwsig dawns yn y Gymraeg i ddarparu ar gyfer yr unigolyn newydd hwnnw yn y byd pop Cymraeg – y 'troellwr', fel y disgrifiodd Evans y DJ – mor gynnar â Ionawr 1972: 'Er enghraifft, fedrwc chi ddim

²⁴ *Seren Hafren* (1984), 18, Rhagfyr, 5.

²⁵ Gweler, er enghraifft, *Seren Hafren* (1986), 39, Tachwedd, 8.

²⁶ *Seren Hafren* (1986), 32, Mawrth, 8.

²⁷ *Papur Fama* (1981), 25, Mehefin, 10.

dawnsio i record Tony ac Aloma.²⁸ Cafodd teimladau Evans eu hadleisio gan Dennis Rees, perchennog y label record Dryw, a oedd yn ddigon ffyddiog ynglŷn ag apêl recordiau mwy dawnsiadwy i hyrwyddo record newydd Meic Stevens, *Gwymon*, ar y sail hon yn nes ymlaen yn y flwyddyn: 'Os yw Mici Plwm wedi bod yn gofyn am stwff i ddisco dyna'r union beth iddo.'²⁹ Yn wir, newidiodd y rhaglen deledu *Disc a Dawn* i ddiwyg disgo yn 1972 gyda Plwm fel cyflwynydd, gan efelychu *Top of the Pops* ac adlewyrchu amlygrwydd y disgo ym mywyd cerddorol yr ieuenctid.³⁰

Mae hanes y disgos Cymraeg, felly, yn hirddisgwyliedig; ac am fod llawer o DJs yn gweithredu ar sail leol neu ranbarthol, mae'r wybodaeth sydd ar gael yn y papurau bro yn cyfrannu llawer i'n dealltwriaeth ohonynt. Defnydd amlwg o'r papurau bro yw olrhain hanes artistiaid a sefydliadau lleol sy'n debygol o gael eu hanwybyddu gan y wasg genedlaethol. Mae hanes Disgo'r Llais, un o'r disgos mwyaf gweithgar yn y byd pop Cymraeg yn ystod y 1970au, yn enghraifft o'r duedd hon. Cafodd Disgo'r Llais ei sefydlu gan Arwel Jones o Dregarth yn Hydref 1977, ond ni chafodd y fenter unrhyw gyhoeddusrwydd yn y papurau newydd megis *Y Cymro* a'r *Herald Cymraeg a'r Genedl*. Ar ben hynny, nid oedd cylchgrawn pop rheolaidd yn bodoli ar y pryd – daeth *Asbri* i ben fel cyhoeddiad rheolaidd erbyn tua diwedd 1977, ac nid ymddangosodd *Sgrech* tan 1978. Mae'r cyhoeddusrwydd y mae *Llais Ogwan* yn ei roi i'r disgo, felly, yn taflu golau gwerthfawr ar y modd y datblygodd yn gonglfaen i'r sîn fyw ym Methesda a'r fro tua diwedd y 1970au.

Roedd *Llais Ogwan*, papur bro ardal Bethesda, ymhlith y papurau bro cynharaf i ymddangos, a chyhoeddwyd ei rifyn cyntaf yn 1974. Roedd ganddo un o'r cylchrediadau iachaf o unrhyw bapur bro yn y 1970au; erbyn dechrau 1976, honnwyd bod gan y papur tua 7,000 o ddarllenwyr.³¹ Ymddangosodd cerddoriaeth bop yn y papur mewn colofn o'r enw 'Popyn' o'r ail rifyn (1974) ymlaen. Ysgrifennwyd y golofn gan garfan o gyfranwyr, yn cynnwys y cerddor John Gwyn ac Aled Glynne Davies, y ddau'n gysylltiedig yn uniongyrchol â'r byd pop Cymraeg un ffordd neu'r llall – roedd y naill, er enghraifft, yn gerddor yn y band roc Yr Atgyfodiad ac wedyn yn Brân, ac aeth y llall ymlaen i weithio gyda'r orsaf radio Sain Abertawe cyn diwedd y 1970au. Erbyn canol 1976, roedd 'Popyn' wedi'i sefydlu ei hun fel rhan annatod o'r *Llais*, gan roi newyddion am nifer o fandiau ac artistiaid lleol, yn cynnwys Tammy Jones – a oedd wedi cael llwyddiant yn y siartiau Prydeinig yn 1975 gyda 'Let Me Try Again', ond a oedd yn adnabyddus i gynulleidfaoedd Cymraeg oherwydd ei gyrfa recordio lwyddiannus gyda Welsh Teldisc a chyfres deledu, ynghyd â gyda'r band Sôs Coch.

Fel y gwelir mewn colofn o fis Medi 1977, Disgo'r Llais oedd y disgo Cymraeg cyntaf i gael ei sefydlu yn yr ardal (gweler Ffigur 1). Buddsoddodd Jones mwy na £800 mewn offer chwarae recordiau ac ati, ac ymddangosodd am y tro cyntaf yng Nghanolfan Tanybont yng Nghaernarfon ar 1 Medi.³² Llwyddodd Jones i ddenu busnes, gan ymddangos bum gwaith ym mis Hydref (yn cynnwys gig yn cefnogi Brân yn Aberystwyth), ac erbyn mis Rhagfyr roedd Jones yn ymddangos ddwywaith yr wythnos, ac wedi gofyn

²⁸ *Carmarthen Times* (1972), Ionawr, 7.

²⁹ *Y Cymro* (1972), 7 Mehefin, 7.

³⁰ *Y Cymro* (1972), 13 Medi, 6.

³¹ *Llais Ogwan* (1976), 17, Chwefror, 9.

³² *Llais Ogwan* (1977), 36, Medi, 11.

i William Williams o'r Gerlan i'w gynorthwyo.³³ Yn Chwefror 1978, roedd disgo Jones yn profi'n ddigon llwyddiannus i gyfiawnhau taith o gwmpas Gwynedd er mwyn codi arian at yr Eisteddfod Genedlaethol a oedd i'w chynnal yng Nghaernarfon y flwyddyn wedyn.³⁴ Roedd angerdd Jones i sicrhau'r profiad gwranddo gorau i'w gynulleidfa yn ddfuuant. Yn Hydref 1979, gwariodd £600 yn ychwanegol ar amp, dec, ac uchelseinyddion newydd, a huriai drydanwr, lorwerth Griffiths o Fethesda, i ofalu am yr elfen dechnegol hon o'r busnes.³⁵

Roedd Disgo'r Llais yn ffocws erthygl hir yn y papur yn Ionawr 1978. Gyda digon o waith i gyfiawnhau hurio Williams (ac yn nes ymlaen, trydydd DJ, Dylan Jones), ehangodd Jones ar ei athroniaeth wrth gynnal y busnes. Erbyn hyn, roedd gan y disgo dair neu bedair gig bob wythnos ar hyd a lled Cymru, ond roedd ffocws Jones ar yr ardal leol, gan gynllunio a threfnu dwy ddawns i hybu cerddoriaeth bop yn yr ardal:

Y nod oedd dod ag adloniant Cymraeg i bobl ifanc yn y cylch yma gan nad oedd disgo Cymraeg lleol yma cyn Disgo'r Llais. Yn hyn o beth credaf ein bod wedi cyflawni ein nod cyntaf, felly y cam nesaf yw dod â grwpiau yn fyw i (Ysgol) Dyffryn Ogwen ... Wrth gwrs dim ond dechrau yw hyn. Gobeithiwn ddatblygu i gael grwpiau gorau Cymru i Ddyffryn Ogwen ond wrth gwrs rhaid wrth gefnogaeth, felly arbrawf fydd y ddwy ddawns gyntaf.³⁶

Trefnwyd nifer o gigiau yn yr ysgol. Yn 1976, denwyd nifer o hoelion wyth y byd pop i chwarae ar gyfer y disgyblion, gan gynnwys Eleri Llwyd a Mynediad Am Ddim, a chwaraeodd Brân yno tua'r Nadolig gyda chefnogaeth gan Dafydd Gwyndaf Roberts o Benmachno, un o'r DJs cynharaf i sefydlu disgo Cymraeg, sef Disgo'r Ddraig Goch.³⁷ Fodd bynnag, mae'r dyfyniad uchod yn awgrymu nad oedd y rhain yn hollol llwyddiannus, neu o leiaf nad oeddent

³³ *Llais Ogwan* (1977), 37, Hydref, 5; *Llais Ogwan* (1977), 39, Rhagfyr, 13.

³⁴ *Llais Ogwan* (1978), 41, Chwefror, 10.

³⁵ *Sgrech* (1979), 8, Hydref, 3.

³⁶ *Llais Ogwan* (1978), 40, Ionawr, 3.

³⁷ *Llais Ogwan* (1977), 28, Ionawr, 3. Am ragor o wybodaeth am Ddisgo'r Ddraig Goch gweler *Sgrech* (1979), 6, Mai/Mehefin, 7; *Llais Ogwan* (1976), 20, Mai, 8.

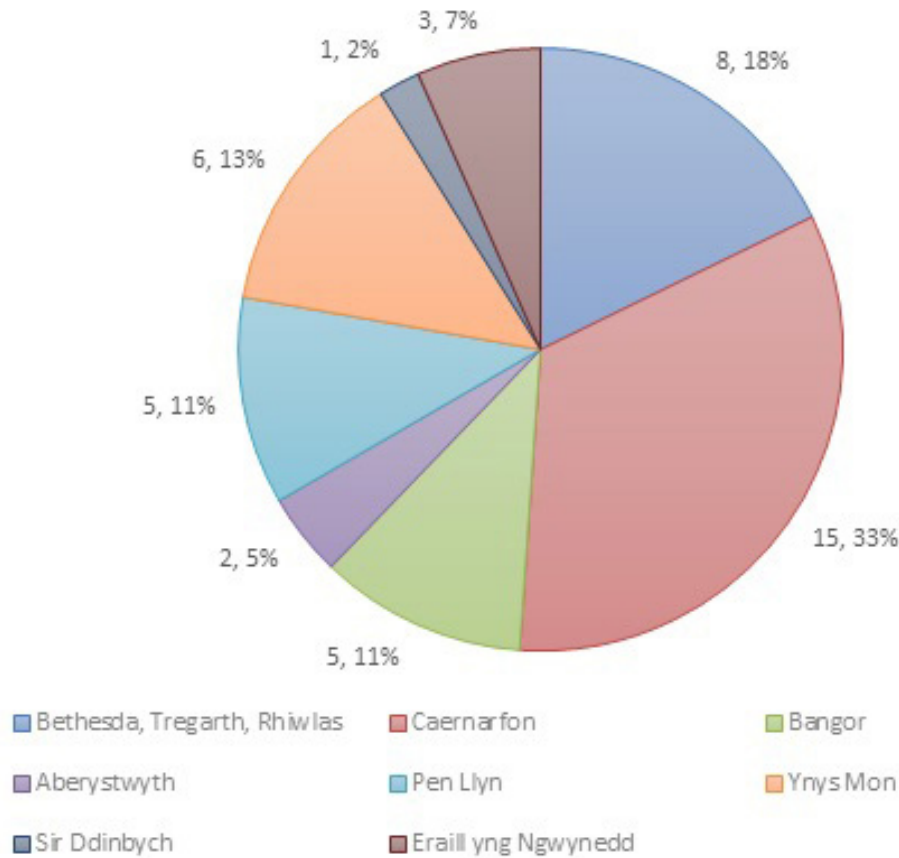

Figur 1: Enghraifft o golofn 'Popyn', Llais Ogwan (Rhif 43 (Ebrill 1978))

wedi sbarduno diddordeb lleol cyson mewn trefnu digwyddiadau cerddorol. Mae newyddion am gigiau a disgos lleol yn absennol o dudalennau'r *Llais* o fis Ionawr 1977 ymlaen tan ddyfodiad Disgo'r Llais, sy'n tueddu i gadarnhau'r argraff hon.

Mae *Llais Ogwan* hefyd yn darparu ffynhonnell unigryw arall o wybodaeth yn achos Disgo'r Llais. O Fedi 1977 ymlaen, cyhoeddwyd rhestr o gyhoeddiadau'r disgo yn rheolaidd, fel y cawn syniad ynglŷn â gafael daearyddol gweithgareddau Arwel Jones. Nid yw'r rhestrau hyn bob amser yn olynol, ond mae cyfnod o ryw chwe mis ar gael ar ddiwedd 1978 a dechrau 1979, ac mae'r data hwn i'w weld yn Ffigur 2.

Ffigur 2: Lleoliad ymddangosiadau Disgo'r Llais fel a restrir yn *Llais Ogwan*, Medi 1978–Chwefror 1979 (trefnir yn unol â thref ac ardal)

Mae'r data hwn yn awgrymiadol o sîn a oedd ond megis dechrau yn ardal Bethesda. O'r 45 o ddiwyddiadau a gafodd ymweliad gan Ddisgo'r Llais yn y cyfnod dan sylw, wyth yn unig a oedd yn yr ardal (pump ym Bethesda, dau yn Nhregarth ac un yn Rhiwlas). Ar y llaw arall, mae gigiau yng Nghanolfan Tanybont, Caernarfon, yn cyfri am draean y cyhoeddiadau. Cynhaliwyd gigiau Cymraeg yn y ganolfan o 1977 dan arweinyddiaeth Ian Jones,³⁸ ac mae'r perfformiadau rheolaidd gan Ddisgo'r Llais yn arwydd amlwg o lwyddiant ysgubol y gigiau Cymraeg yno, yn ogystal â pherthynas waith dda rhwng Arwel Jones ac Ian Jones. Cynhaliwyd rhan fwyaf yr ymddangosiadau ar Ynys Môn

³⁸ *Yr Herald Cymraeg a'r Genedl* (1977), 13, Medi, 1.

(yng Ngwesty Plas Coch, Llanedwen) oherwydd nawdd MACYM, Mudiad Adloniant Cymraeg Ynys Môn. Fel y crybwyllwyd gan Wallis a Malm, sefydlwyd MACYM yn ystod ail hanner y 1970au i gynnal dawnsfeydd ar yr ynys.³⁹ Aeth Disgo'r Llais ymlaen i ymddangos ar y nosweithiau hyn ar sail reolaidd, yn cefnogi bandiau megis Ail Symudiad, Crysbas, Hebog, Maggs, Geraint Jarman a'r Cynganeddwyr, ac eraill. Cynhaliwyd y pum digwyddiad ym Mangor, yn adeiladau'r Brifysgol neu'r Coleg Technegol, fel arfer ar gyfer yr Undeb Myfyrwyr – arwydd cynnar, efallai, o'r gweithgareddau cyson a fuasai'n nodweddi'r sîn gerddorol fywiog yn y ddinas erbyn canol y 1980au.⁴⁰ Ceir rhestr o'r lleoliadau yn Nhabl 1.

Lleoliad	Ymddangosiadau	Parhion preifat	Cyfanswm
Canolfan Tanybont, Caernarfon	14	1	15
Ysgol Dyffryn Ogwen	4	-	4
Gwesty Plas Coch, Llanedwen	2	2	4
Neuadd John Phillips, Bangor	2	1	3
Coleg Technegol Bangor	2	-	2
Y Gelli, Tregarth	2	-	2
Glantraeth	-	2	2
Woodland's, Llanaelhaearn	1	-	1
Pier Aberystwyth	1	-	1
Aberystwyth (Prifysgol)	1	-	1
White House, Abersoch	1	-	1
Ysgol Moelwyn, Blaenau Ffestiniog	1	-	1
Gwesty'r Traeth, Bae Trearddur	1	-	1
Llangefni	1	-	1
St Beuno, Clynnog	1	-	1
Royal Goat, Beddgelert	1	-	1
Gwesty Clynnog	1	-	1
Trawsfynydd	1	-	1
Ysgol David Hughes	1	-	1
Rhiwlas	1	-	1
Llanelwy	-	1	1
Cricieth	-	1	1
Min Y Don, Traeth Coch	-	1	1
Urdd Dyffryn Ogwen, Ysgol Penybryn	-	1	1

Tabl 3: Lleoliadau ymddangosiadau Disgo'r Llais, Medi 1978–Chwefror 1979

³⁹ Wallis, Roger, a Malm, Krister (1984), *Big sounds from small peoples: The music industry in small countries* (London: Constable), t. 399, t. 401. Gweler hefyd *Sgrech* (1979), 7, Haf, 16. Cafodd penderfyniad MACYM i ryddhau recordiau ei feiriadu gan Tomos, gan ei fod yn tynnu sylw'r sefydliad i ffwrdd o ddenu pobl i'w dawnsfeydd yn Llanedwen; *Sgrech* (1979), 9, Nadolig, 2.

⁴⁰ Wedi dweud hyn, ymddengys fod gigiau yn Neuadd JP ym Mangor, lle y cynhaliwyd tri o ddigwyddiadau Disgo'r Llais, wedi mynd yn achlysuron prin erbyn diwedd 1981; gweler *Sgrech* (1981), 21, Nadolig, 8.

Yn ardal Bethesda, fodd bynnag, mae'r data'n dangos bod Jones yn ymddangos yn un lleoliad yn arbennig, sef Ysgol Dyffryn Ogwen, a hynny bedair gwaith yn ystod Hydref 1978 a Gaeaf 1978/79. Roedd effaith Disgo'r Llais ar ddiwylliant cerddorol Ysgol Dyffryn Ogwen yn amlwg o'r cychwyn cyntaf. Ffurfiwyd grŵp pŷnc byrhoedlog o'r enw Y Chŵd Poeth gan ddisgyblion yr ysgol tua diwedd 1977, gydag Arwel Jones yn cytuno i weithio fel rheolwr arnynt hyd nes iddynt achosi miri trwy regi ar y llwyfan mewn un gig.⁴¹

Roedd y patrwm hwn o drefnu gigiau a disgos yn gyffredin ymysg ysgolion Cymraeg ar draws Cymru. Erbyn troad y 1980au, roedd trefnwyr disgos a gigiau Cymraeg wedi gwireddu'r posibiladau o'u cael gan ddenu cynulleidfaoedd ifainc wrth gynnal digwyddiadau mewn ysgolion Cymraeg,⁴² ac roedd Ysgol Dyffryn Ogwen, Ysgol Dyffryn Nantlle, Ysgol Syr Huw Owen ac Ysgol Porthaethwy yn arwain y ffordd yng Ngwynedd;⁴³ yn wir, chwaraeodd Jones yn Ysgol David Hughes, Porthaethwy, mor gynnar â Ionawr 1979.⁴⁴

Mae darn arall o dystiolaeth o *Llais Ogwan* yn taflu golau ar ddigwyddiad a oedd o bwysigrwydd mawr yng nghyd-destun y sîn leol ym Methesda. Ar 18 Ebrill 1980, cynhaliwyd dawns gan Jones yn Ysgol Dyffryn Ogwen. Erbyn hyn, mae'n glir i ddisgyblion yr ysgol ac ieuencid yr ardal yn fwy cyffredinol ddechrau ymddiddori mewn cerddoriaeth bop a roc Gymraeg. Roedd gan y cylchgrawn *Sgrech* bresenoldeb yn yr ysgol, gyda charfan o ddisgyblion yn mynd ati i werthu copïau.⁴⁵ Roedd yr ysgol hefyd wedi sbarduno ffurfiad dau fand yn y misoedd cyn y gig, y grŵp rege-ffync Weiran Bigog, a phumawd arall, Marchog.⁴⁶ Denodd y noson gynulleidfa o ryw 300 i wrando ar y bandiau hyn yn cefnogi'r prif fand, Jîp. Cyhoeddodd *Sgrech* a *Llais Ogwan* adolygiadau ar y noson, a oedd yn un llwyddiannus yn ôl yr awduron; canmolodd y ddau'r bandiau ysgol am chwarae mor dynn, a derbyniodd perfformiad Jîp glod oherwydd eu proffesiynoldeb a'u gallu i sbarduno dawnsio ymhlith y dorf. Fodd bynnag, *Llais Ogwan* oedd y cyntaf i gyhoeddi i'r noson ddod i ben ar nodyn sur:

Yr oedd ymateb y gynulleidfa yn wych a galwyd (Jîp) yn ôl i ganu dwy gân(:) noson i'w chofio! ... ond oherwydd cyffro ymysg criw bychan o Blant (*sic*) yn y ddawns ni fydd unrhyw grŵp byw na disgo o gwbl yn cael ei gynnal yn yr ysgol byth eto. Mae 'na bob tro rhywun ffôl yn barod i ddifetha hwyl pawb arall.⁴⁷

Ymddengys nad oedd hyn yn fygythiad gwag. Mae cyfeiriadau at ddisgos a gigiau yn Ysgol Dyffryn Ogwen yn diflannu o'r *Llais* ar ôl Ebrill 1980, ac erbyn 1981, roedd y golofn 'Popyn' wedi dod i ben i bob pwrpas, gan ddychwelyd yn nes ymlaen yn ystod y degawd. Fodd bynnag, nid effeithiodd y gwaharddiad hwn ar ddatblygiad sîn fyw

⁴¹ Williams, Neil 'Maffia' (2012), *O'r Ochor Arall* (Llanrwst: Carreg Gwalch), ff. 140–1.

⁴² Gweler *Sgrech* (1982), 24, Mehefin, 3 am bolemig ar y pwnc hwn.

⁴³ *Sgrech* (1980), 12, Mehefin, 10. Cyhoeddwyd gig Crysbas yn Ysgol Syr Huw Owen, Caernarfon, yn *Sgrech* (1979), 6, Mai/Mehefin, 11. Roedd Ysgol Tryfan, Bangor, yn arafach i drefnu dawnsfeydd; ymddangosiad Rhiannon Tomos a'r Band yn Ionawr 1982 oedd yr ail berfformiad yn unig gan artist Cymraeg a gynhaliwyd yno. *Sgrech* (1982), 22, Chwefror, 18.

⁴⁴ *Llais Ogwan* (1979), 51, 13.

⁴⁵ *Sgrech* (1980), 13, Eisteddfod, 17.

⁴⁶ *Sgrech* (1979), 9, Nadolig, 11; *Sgrech* (1980), 12, Mehefin, 4.

⁴⁷ *Llais Ogwan* (1980), 66, Mai, 12.

egniol ym Methesda – sîn a oedd yn bodoli erbyn 1983. Roedd agoriad adeilad newydd Clwb Rygbi Bethesda ym Medi 1982 yn darparu lleoliad newydd yn y cylch ar gyfer bandiau roc. Trefnwyd y gig roc cyntaf yno ar 23 Rhagfyr 1982, gyda'r Anhrefn, Doctor, a Maffia Mr Huws yn chwarae; dilynwyd hwn gan chwe gig arall yn ystod y chwe mis ar ôl hynny, nes sefydlu'r Clwb Rygbi yn lleoliad pwysig i fandiau lleol.⁴⁸ Ar ben hynny, yn Hydref 1982, cynhaliwyd yr Ysgol Roc gyntaf yn y pentref, y gyntaf o'i math yn y gogledd, gyda 24 yn bresennol.⁴⁹ Datblygodd y digwyddiad yn ddigwyddiad rheolaidd, gan ddenu plant a phobl ifanc i ddysgu eu crefft oddi wrth gerddorion mwyaf blaengar y byd roc. Yn olaf, cynhaliwyd gŵyl Pesda Roc am y tro cyntaf yng Ngorffennaf 1983, a honno'n gymaint o lwyddiant nes iddi droi'n ddigwyddiad blynyddol. Nid yw'n syndod i *Sgrech* ddisgrifio'r sîn leol yn y modd cynnes canlynol:

Gyda llwyddiant y Maffia(.) yr holl baratoadau ar gyfer 'Pesda Roc' a ffurfio tri o grwpiau ifanc newydd yn Pesda ei hun prin y gall neb ddadlau mai Dyffryn Ogwen sydd yn arwain y ffordd o ran gweithgareddau roc ar hyn o bryd.⁵⁰

Erbyn canol yr 1980au, anghofwyd am y gwaharddiad ar gerddoriaeth roc fyw yn Ysgol Dyffryn Ogwen, ac roedd yr ysgol, y Clwb Rygbi, y King's Head, a nifer o leoliadau eraill yn y pentref yn cynnal gigiau yn gyson.

Roedd yr hyrddiad cyntaf o weithgaredd dan arweinyddiaeth Disgo'r Llais wedi cyflawni ei bwrpas, yn crisialu diddordeb y bobl ifanc ym Methesda mewn cerddoriaeth bop. Aeth nifer o'r bobl hyn ymlaen i chwarae rolau blaenllaw yn y sîn yn ystod y 1980au, gan ddod, er enghraifft, yn aelodau o Weiren Bigog, a aeth ymlaen i ffurfio un o fandiau pwysicaf Cymru, Maffia Mr Huws.⁵¹ Erbyn canol 1985, roedd wyth band o Fethesda ar waith,⁵² a daeth Ysgol Roc Bethesda a gŵyl Pesda Roc yn bwysig ar lefel genedlaethol.

Fel y nodwyd uchod, mae bodolaeth y disgos Cymraeg yn elfen bwysig ond anghofiedig yn hanes byd pop Cymraeg y 1970au. Nid oedd datganiad Arwel Jones uchod am bwysigrwydd cael DJ lleol mewn ardal benodol yn anarferol. Roedd rhai, megis Glyn Tomos, golygydd *Sgrech*, o'r farn mai buddiol oedd cynnig cyfres o erthyglau yn y cylchgrawn o 1979 ymlaen, yn trafod materion technegol yn ymwneud â chynnal disgo proffesiynol, yn cynnwys gwella safon offer cerddoriaeth a threfnu sioe olau effeithiol. Fodd bynnag, ni dderbyniodd y sefydliadau hyn unrhyw sylw ysgolheigaidd, yn bennaf am nad yw'r math o ddata manwl a ddadansoddir uchod ar gael yn nhudalennau papurau newydd y cyfnod, nac mewn cylchgronau cerddoriaeth megis *Sgrech*. Yn hyn o beth, rydym yn ffodus fod y cyhoeddusrwydd sylweddol am Ddisgo'r Llais wedi goroesi yn nhudalennau'r *Llais* er mwyn taflu golau ar yr elfen ddi-sôn-amdani hon o'r byd pop.

⁴⁸ *Sgrech* (1983), 30, Mehefin, 10.

⁴⁹ *Sgrech* (1982), 27, Nadolig, 2, 19.

⁵⁰ *Sgrech* (1983), 29, Ebrill, 3.

⁵¹ Wyn, Hefin (2006), *Ble Wyt Ti Rhwng?: Hanes canu poblogaidd Cymraeg 1980–2000* (Talybont: Y Lolfa), t. 31.

⁵² Sef Maffia Mr Huws, Proffwyd, Tynal Tywyll, Mwg, Machlud, Y Celt, Chwarter i Un, ac Anwyd Parhaol, fel y rhestir yn *Dracht* (1985), 1, Mehefin, 16. Yn ôl yr un erthygl, roedd Chwys Plusman (*sic*) newydd chwalu, ond roedd y lleisydd am ffurfio band newydd. Erbyn diwedd yr haf, roedd y band hwn, Peils Caradog, wedi ffurfio; *Dracht* (1985), 2, Awst, 22.

Trafodaeth: Y 'fframwaith disgwyliadau'

Os yw defnyddioldeb y colofnau pop i ymchwilwyr yn ddigon amlwg, parhau y mae'r cwestiwn ynglŷn ag agwedd eu hawduron tuag at eu pwnc, a sut yr aethant ati i fynegi eu syniadau ynglŷn â'r hyn y dylai'r byd roc Cymraeg fod. Yn y bôn, nid oedd sefyllfa'r colofnwyr pop yn wahanol i sefyllfa'r un o'r cyfranwyr at (dyweder) *Sgrech* neu *Dracht*; awduron amatur oeddent hwythau a chefnogwyr cerddoriaeth bop Gymraeg, ac roedd ganddynt hefyd yr amcan o ymestyn darpariaethau ar gyfer bandiau ac artistiaid, ennill cynulleidfa iddynt, a chryfhau statws cerddoriaeth boblogaidd yn y gymdeithas cyfrwng Cymraeg. Roedd llawer ohonynt hefyd yn aelodau o Gymdeithas yr Iaith, gyda'r amcan o ddatblygu darpariaethau gig yn eu hardaloedd penodol.⁵³ Gwelwyd y prif wahaniaeth yn eu darllenwyr: roedd y colofnau pop yn ymddangos mewn cyhoeddiadau a oedd â chanran uchel o ddarllenwyr hŷn heb unrhyw ddiddordeb mewn cerddoriaeth boblogaidd gyfoes ar y cyfan, ond a oedd yn gallu dylanwadu ar y graddau yr oedd darpariaethau ar gael i hybu'r gerddoriaeth honno, boed ar lefel leol (llogi neuadd neu ysgol am noson ddisgo, dyweder) neu lefel ehangach (dylanwadu ar bolisïau darlledu/cyllido ac ati). Roedd erthyglau ar gerddoriaeth boblogaidd yn nhudalennau *Sgrech* yn pregethu i'r cadwedig, fel petai; ar y llaw arall, cyflwynodd colofnau pop y papurau bro ffordd o ddangos cerddoriaeth newydd i'r rhan hon o gymdeithas Gymraeg fel elfen bositif yn y diwylliant newydd a gynrychiolwyd gan ddyfodiad Radio Cymru ac S4C.⁵⁴ Roedd ymdriniaeth â'r math hwn yn addas, hefyd, wrth ystyried y pwyslais newydd ar iechyd y gymuned leol a ddaeth i'r amlwg yn y 1970au diweddar a'r 1980au cynnar. Tynnodd Dylan Phillips sylw at y newid athronyddol yn agwedd Gymdeithas yr Iaith yn y cyswllt hwn fel a grybwyllwyd yn ei hail fanifesto (1982), a oedd yn pwysleisio addysg, tai, a chynllunio ieithyddol.⁵⁵ Heb os, roedd troad y 1980au yn adeg dda i godi'r mater ynglŷn â statws cerddoriaeth roc yn y papurau bro. Ond sut yr ymatebodd y gynulleidfa i'r colofnau pop hyn?

Er mwyn ateb y cwestiwn hwnnw, mae'n bwysig cydnabod nad oedd cerddoriaeth roc yn ffenomen newydd erbyn diwedd y 1970au. Roedd y gymdeithas Gymraeg wedi dod i arfer â swm y 'bandiau trydanol' o'r 1970au cynnar, pan aeth bandiau megis Y Mwg Drwg, Brân, ac Edward H. Dafis ati i ennill cynulleidfa oedd i'w fersiynau unigryw o gerddoriaeth roc; a bu'r artistiaid megis Y Blew, Hebogiaid Y Nos, a'r Anglesey Strangers yn arbrofi â'r arddull ers canol y 1960au.⁵⁶ Nid yw'n annheg, felly, i gymryd bod rhai darllenwyr, o leiaf, yn barod i ddisgwyl math penodol o ymddygiad ac agwedd gan artistiaid roc. Er mwyn edrych ar ffurf y disgwyliadau hyn, hoffwn ddefnyddio cysyniad y 'fframwaith disgwyliadau', a fathwyd gan Smart mewn astudiaeth ar adroddiadau cynulleidfa a gomisiynwyd gan y BBC o'r 1950au hyd at yr 1980au ar addasiadau o ddramâu theatraidd a nofelau. Mae Smart yn honni bod ymatebion i'r cwestiynau a gyflwynwyd yn yr holiaduron hyn yn tueddu i ganolbwyntio ar rai nodweddion sy'n

⁵³ Mae dadansoddiadau o ddarpariaethau byw'r Gymdeithas yn brin; am astudiaeth ddiweddar o'r gyfres o gigiau a grëwyd gan aelodau'r Gymdeithas yn Nyfed yn y 1970au hwyr, gweler Jones, Craig Owen (2015), 'Roc ar y Waun': an early Welsh-language rock festival in Glamorgan', *Morgannwg: The Journal of Glamorgan History*, 59, 5–23.

⁵⁴ Gweler Hill, 'Blerwytirhwng?', t. 83, t. 84.

⁵⁵ Phillips, Dylan (1998), *Trwy adulliau chwyldro...?: Hanes Gymdeithas yr Iaith Gymraeg 1962–1992* (Llandysul: Gomer), tt. 167–8.

⁵⁶ Ar gyfer Y Blew, gweler Hill, 'Blerwytirhwng?', tt. 64–5; mae tt. 72–80 yn cyflwyno arolwg ar ddyfodiad yr arddull roc.

codi drosodd a thro ac yn anwybyddu ystyriaethau eraill, fel y gellir dod i gasgliadau ynglŷn â'r hyn a elwir yn 'fframwaith disgwyliadau' – sef grŵp o nodweddion sy'n unigryw i'r *genre* y mae gwylwyr yn disgwyl eu canfod wrth wyllo. Oherwydd nad oedd cynulleidfaoedd yn cynnig dadansoddiadau mewn modd ymwybodol, ond yn hytrach, yn mynegi eu barn bersonol, mae'r fframwaith hwn yn tueddu i gael ei ffurfio mewn modd anymwybodol. Er enghraifft:

... the form of the audience research report for the classic Edwardian play is built around a framework of expectation on the part of the viewer that is not consciously articulated ... frameworks of expectation can be discerned through the frequent recurrence of certain formulations or terms of praise, to the extent where they are almost never omitted.⁵⁷

Mae Smart yn mynd ymlaen i edrych ar yr enghraifft o'r ddrama Edwardaidd, gan sylwi bod gwylwyr o'r 1960au yn tueddu i ganmol y gwerthoedd cynhyrchu uchel, yr actio bendigedig, y diffyg rhegi ac ati fel pwyntiau positif. Mae hyn yn arwain at yr hyn a ddisgrifir gan Smart fel 'orthodoxy of expectation', gan danlinellu undod moesol ac esthetig ar ran cyfrannau sylweddol o'r gynulleidfa.⁵⁸

Hoffwn ehangu ac ymestyn ar y syniad hwn i gwmpasu gweithgareddau'r rheiny a gyfrannodd erthyglau ar gerddoriaeth boblogaidd i bapurau bro – nid o safbwynt y darllenwyr, ond o safbwynt yr awduron a gyfrannodd ddeunydd ar gerddoriaeth bop atynt. Yn yr achos hwn, mae'r 'fframwaith disgwyliadau' i'w weld fel elfen sy'n diffinio agweddau golygyddion a darllenwyr at gerddoriaeth bop – a hefyd agweddau'r bobl ifanc a oedd fel arfer yn gyfrifol am y colofnau – yn eu sbarduno i gyflwyno cyflwr y sîn ar y lefelau lleol, rhanbarthol, a chenedlaethol fel rhywbeth a oedd yn adlewyrchu cyflwr y mudiad i adfywio'r iaith Gymraeg. Cefnogir y dehongliad hwn yng ngwaith Hill, sy'n pwysleisio dwy elfen allweddol i'n dealltwriaeth o ddatblygiad ymateb y gynulleidfa i gerddoriaeth boblogaidd Gymraeg yn y cyfnod rhwng 1973 a 1982:

- a) Bodolaeth 'a very tight community of musicians and supporters, united in a common cause', oherwydd 'the relatively small number of groups performing popular music of any description in Welsh'; a
- b) Safle canolog Cymdeithas yr Iaith, ac yn enwedig eu gwyliau pop a roc: canlyniad eu hymgyrchoedd a'r gwyliau a drefnwyd ganddynt oedd 'the free and ready acceptance of all musicians performing through the medium of Welsh'.⁵⁹

Mae Hill yn ychwanegu i'r broses o newid arddulliadol ddatgelu 'strengths and fractures' yn yr undod cymunedol hwn.⁶⁰ Dyfodiad yr arddull roc oedd y prawf cyntaf a gasglwyd gan y broses hon, ac roedd pa mor iach oedd sefyllfa'r gymuned yng nghyd-destun

⁵⁷ Smart, 'The BBC Television Audience Research Reports, 1951–1979', t. 459.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Hill, 'Blerwytirhwng?', tt. 74–5. Mae cyfraniadau helaeth y Gymdeithas i'r byd pop Cymraeg yn y 1970au diweddar a'r 1980au yn ffurfio rhan hollbwysig o'r maes nad yw wedi dwyn llawer o sylw ysgolheigaidd, yn enwedig y dolenni rhwng celloedd a'r sîns lleol a oedd yn dechrau dod i'r amlwg tua'r cyfnod hwnnw. Mae myfyriwr ôl-raddedig ym Mhrifysgol Bangor, Gethin Griffiths, yn archwilio rôl ffansîns i'r sîn roc Gymraeg yn y 1980au a'r 1990au, yn cynnwys ffansîns a grëwyd gan gelloedd lleol y Gymdeithas.

⁶⁰ Ibid.

artistiaid a bandiau roc yn rhywbeth a oedd ar frig yr agenda i nifer o golofnwyr y papurau bro. Pan soniwyd (er enghraifft) am ddiffyg gigiau lleol, trafodwyd y diffyg hwnnw mewn termau a'i pwysleisiai fel colled i'r fro, gan annog yr ieuencid lleol i drefnu digwyddiadau ac i fod yn frwdfrydig dros y rhai a fodolai eisoes. Gwelir enghraifft o hyn mewn adolygiad pigog o gig gan Pererin, 'y grŵp roc/gwerin o Sir Fôn', a brintwyd yn *Papur Fama* yn 1981. Chwaraeodd y band yng nghlwb Jollies yng Nghaergwrle, ond mynychwyd y noson gan gynulleidfa o 50 yn unig. Ym marn yr awdur, roedd yn hawdd darganfod lle oedd y bai: 'Cefnogwch y nosweithiau Cymraeg neu mi fydd 'na ddadl ar blât i'r rhai sy'n dadlau nad oes eu hangen.'⁶¹ Yn yr un modd, pan gynhaliwyd digwyddiadau lleol o bwys, cyhoeddwyd hynny yn nhermau buddugoliaeth; roedd yr awduron ifainc yn barod i ddathlu'r hyn a welent yn aml fel 'moment' yn y diwylliant ieuencid lleol.

Ceir dwy enghraifft bellach o hyn yn ardal Machynlleth a'r Wyddgrug. Roedd y gyntaf yn ardal lle'r oedd y Gymraeg mewn sefyllfa gref yn ystod y 1970au diweddar a'r 1980au cynnar, ond mae'n ddigon clir o'r dystiolaeth yn *Y Blewyn Glas* bod y sîn gerddorol ym Machynlleth a'r cylch yn ystod y cyfnod hwn yn go araf i sefydlu ei hun, ac roedd ei bodolaeth yn ansicr iawn unwaith y dechreuwyd trefnu digwyddiadau. Nid oedd hynny'n beth dieithr i weithgareddau popaidd (trefnwyd 'Eisteddfod Bop' yn Ninas Mawddwy mor gynnar â 1972⁶²) a gwnaeth nifer o unigolion a sefydliadau ymdrechion i sicrhau presenoldeb rheolaidd gigiau a disgos yn yr ardal ers diwedd y 1970au. Erbyn yr 1980au diweddar, daeth Gwesty Dolbrawdmaeth yn Ninas Mawddwy yn lleoliad i fandiau roc Cymraeg, gyda Chwmni Adloniant Cymru yn trefnu gigiau rheolaidd yn y lleoliad i fandiau megis Doctor, Rhiannon Tomos a'r Band, ac Ail Symudiad;⁶³ ac roedd Glantwymyn a Llanbryn-mair hefyd yn darparu disgos o bryd i'w gilydd, fel arfer trwy weithgareddau clybiau ffermwyr ifainc neu'r Urdd.⁶⁴ Yn ôl y rhestrau o ddigwyddiadau a argraffwyd yn fisol yn *Y Blewyn Glas*, cynhaliwyd o leiaf deg digwyddiad yn yr ardal rhwng Mehefin 1978 a Mai 1979, a'r rhan fwyaf ohonynt yn ddisgos yng Nghanolfan Glantwymyn. Roedd yr achlysuron yn amrywio – o ddawns Dewis Brenhines Carnifal Glantwymyn ym mis Mai 1979 i ymddangosiad Disco Dei ym mis Chwefror 1979 er mwyn codi arian at yr ysgol feithrin leol. Fodd bynnag, heblaw am berfformiad gan Crysbas a disgo Richard Rees yng Nglantwymyn ar 30 Mawrth, ni cheir tystiolaeth yn y rhestrau hyn i brofi bod cerddoriaeth boblogaidd *Gymraeg* yn cael ei chwarae ar yr achlysuron hyn; ac mae'r diffyg ymddangosiadau gan fandiau roc yn awgrymu diffyg diddordeb (ar ran artistiaid a chynulleidfaoedd).

⁶¹ *Papur Fama* (1981), 20, Ionawr, 11.

⁶² *Y Cymro* (1972), 23 Awst, 7.

⁶³ I Doctor ac Ail Symudiad, *Y Blewyn Glas* (1980), 30, Hydref, 2; *Y Blewyn Glas* (1980), 31, Tachwedd, 4; i Gwmni Adloniant Cymru, *Y Blewyn Glas* (1981), 33, Ionawr, 4 (mae'n debyg y bu CAC hefyd yn gyfrifol am drefnu'r gigiau cynharach hyn). Mae'r sylw yng ngholofn Ionawr 1981 (adolygiad o gig Angylion Stanli) bod y dorf yno yn 'griw da iawn ... y nifer gorau ers amser ac yn sicr y noson fwyaf llwyddiannus a drefnwyd gan y Cwmni Adloniant yn Nolbrawdmaeth' ar unwaith yn awgrymu proses o ledaenu'r gair am y nosweithiau, ynghyd â'r methiannau a fu yn Nolbrawdmaeth yn y gorffennol. Roedd Rhiannon Tomos ymhlith yr artistiaid i fod wedi chwarae yno tua'r cyfnod hwn fel rhan o daith a noddwyd gan label newydd, Recordiau Legless: 'Yn anffodus, doedd dim digon o gyhoeddusrwydd wedi ei roi i'r noson ac ychydig iawn o bobl aeth yno.' *Y Blewyn Glas* (1981), 34, Chwefror, 13.

⁶⁴ *Y Blewyn Glas* (1978), 10, Rhagfyr, 2; *Y Blewyn Glas* (1979), 11, Ionawr, 2; *Y Blewyn Glas* (1979), 13, Mawrth, 2.

Erbyn 1982, roedd y sefyllfa wedi gwella i ryw raddau. Argraffodd *Y Blewyn Glas* adolygiadau ar gigiau lleol gan Chwarter i Un ac Angylion Stanli, a daeth bandiau roc eraill, megis Rocyn ac Omega, i'r ardal i chwarae.⁶⁵ Mae'r derbyniad a gawsant gan ieuencid yr ardal, fodd bynnag, yn ansicr yn wyneb adolygiad o gig a gynhaliwyd ym mis Ebrill 1983 yn Neuadd Bentref Dinas Mawddwy, a gyhoeddwyd yn *Y Blewyn Glas* y mis dilynol. Roedd yr Anhrefn a Derec Brown a'r Racaracwyr i fod i chwarae ar y noson; yn y diwedd, dau aelod o'r Anhrefn yn unig a ddaeth, a hynny er mwyn darparu disgo cyn i Brown chwarae. Fodd bynnag, i'r colofnydd, roedd diffygion y gynulleidfa yn fwy o stori:

... siomedig iawn oedd y nifer a ddaeth i wrando arnynt. Siomedig yn bennaf oherwydd fod angen dawnsfeydd o'r math ym Mro Ddyfi er mwyn i ieuencid yr ardal hon gael yr un cyfle ag ieuencid mewn ardaloedd eraill i weld a chlywed y grwpiau mawr yn fyw. Y mae canu pop a dawnsfeydd, waeth beth yw barn unrhyw un, yn rhan o'r diwylliant cyfoes Cymraeg, er mai diwylliant teledu yn unig ydyw i lawer. Lleisiau ar y radio a lluniau ar y teledu yw nifer o grwpiau i'r ieuencid a dyna fyddant eto os nad yw brwdfrydedd cynulleidfa yma i'w cefnogi.⁶⁶

Ar achlysur ymddangosiad Ail Symudiad a Bando yn Ysgol Maes Garmon yn Yr Wyddgrug yn 1981, fodd bynnag, roedd awdur *Papur Fama*, Nic Parry, yn awyddus i gyflwyno'r gig hwn fel carreg filltir yn natblygiad y sîn leol a'r byd roc yn fwy cyffredinol. Yn ei dyb ef, pwysigrwydd y noson oedd y ffaith i'r bandiau ddangos ffordd ymlaen i'r iaith Gymraeg mewn oes pan oedd cynulleidfa cerddoriaeth roc yn ifanc,⁶⁷ heb sôn am yr hwb a roddodd y gig i ddiwylliant ieuencid Cymraeg yr ardal:

Digwyddiad o bwys yn lleol ac yn genedlaethol oedd y ddawns fawr yn ysgol (*sic*) Maes Garmon. O safbwynt lleol roedd rhai yn cael y cyfle cyntaf i weld 'Bando' ac 'Ail Symudiad', dau o grwpiau gorau ein gwlad, ond yn bwysicach o lawer, roedd Cymreictod yn cymryd ystyr bywiocach nag iaith i'w dysgu mewn dosbarth. Ar raddfa genedlaethol roedd yr ysgol yn rhoi esiampl i'r wlad i gyd o'r hyn sydd raid ei wneud os yw ffyniant ein canu cyfoes i barhau, sef cyflwyno'r grwpiau i'r gynulleidfa iau. Canwn clod felly i bawb gafodd y weledigaeth ym Maes Garmon ac i bawb weithiodd i sicrhau llwyddiant y noson.⁶⁸

Roedd dehongliad Parry o bwysigrwydd lleol y gig yn un amlwg i'w fabwysiadu pan fo rhywun yn ystyried lleoliad y digwyddiad, sef mewn tref megis Yr Wyddgrug, lle y siaredid Saesneg gan ran fwyaf y trigolion. Fodd bynnag, roedd Geraint Jones, athro Hanes Ysgol Maes Garmon a DJ lleol, yn rhannu safbwynt Parry, yn enwedig y syniad fod sicrhau cynulleidfaedd ifainc yn elfen allweddol mewn byd roc Cymraeg iach. Ers 1978, aeth ati i berswadio'r ysgol i fuddsoddi mewn offer disgo; erbyn 1981, roedd yr ysgol yn berchen ar offer gwerth tua £1,700, ac roedd disgos Cymraeg yn cael eu cynnal ar sail reolaidd:

⁶⁵ Er enghraifft, *Y Blewyn Glas* (1981), 33, Ionawr, 4; *Y Blewyn Glas* (1981), 48, Tachwedd, 11; *Y Blewyn Glas* (1981), 37, Mai, 15. Daeth Omega i'r ardal er mwyn chwarae gig mewn ysgubor yn Llanbryn-mair.

⁶⁶ *Y Blewyn Glas* (1983), 65, Mai, 12.

⁶⁷ Rwyf yn gobeithio trafod y dicotomi rhwng cynulleidfaedd hŷn a chynulleidfaedd iau yn achos cerddoriaeth boblogaidd yng Nghymru mewn astudiaeth yn y dyfodol.

⁶⁸ *Papur Fama* (1981), 23, Ebrill, 1.

un i ddisgyblion hŷn ac un arall i ddisgyblion iau.⁶⁹ Mewn erthygl a argraffwyd yn *Papur Fama* a *Sgrech*, roedd Jones yn gyflym i gydnabod anawsterau'r sefyllfa mewn ysgol fel Maes Garmon, lle yr oedd llawer o'r disgyblion yn hanu o gartrefi Saesneg eu hiaith. Roedd gwreiddiau'r broblem o ddenu pobl, a wynebai drefnwyr gigiau a disgos yn ardal Machynlleth, yn broblem llawer symlach yn achos ardal Yr Wyddgrug. Ym marn unigolion megis Parry a Jones, y broblem oedd codi ymwybyddiaeth o ddiwylliant cyfoes Cymraeg mewn hinsawdd ddiwylliannol a oedd yn gyfan gwbl Eingl-Americanidd y tu hwnt i'r ysgol uwchradd:

Mewn ardal ddi-Gymraeg fel hon ac un sydd heb lawer o ymwybyddiaeth Gymreig mae'n rhaid i'r grwpiau Cymraeg gymharu'n dda â rhai Saesneg. Mewn ysgol fel hon mae'n hollol naturiol i recordiau Saesneg fod yn rhan o ddiwylliant y disgyblion.

*Nid pwrpas y Clwb (Pop yn yr ysgol), y disgos a'r dawnsfeydd Cymraeg yw disodli'r rhain ond ychwanegu atynt a cheisio eu darbwyllo fod llwyddiant cerddoriaeth bop yn dibynnu ar ddelwedd y grwpiau ac ar safon a natur y gerddoriaeth yn hytrach na'r cyfrwng ieithyddol. (Pwyslais gwreiddiol)*⁷⁰

Pwrpas y math hwn o rethreg, boed yn canmol brwdfrydedd cynulleidfaoedd neu'n beirniadu eu diogi, oedd cyfiawnhau bodolaeth cerddoriaeth roc Gymraeg fel rhywbeth a allai wneud cyfraniad gwerth chweil i ddiwylliant y wlad. Cafwyd cryn wrthwynebiad i'w dyfodiad gan nifer o sylwebwyr yn ystod y 1970au, ac roedd ei lle yn niwylliant Cymru ymhell o fod yn sicr tan cyn hwyred â 1979 pan nododd Eurig Wyn mewn cyfweiliad yn *Sgrech*, 'Mae'n anodd deud faint o ddyfodol sydd i'r 'byd roc' yma'.⁷¹ Eglurir y rhesymeg y tu ôl i'r math hwn o honiad mewn astudiaethau eraill, ond mae'n glir fod teimlad ymysg y colofnwyr roc y dylid amddiffyn y gerddoriaeth, mynnu ei bod yn bwysig, a datgan ei haddasrwydd diwylliannol mewn Cymru fodern.

Mae'r fformiwla uchod yn dibynnu ar ddwy ragdybiaeth bwysig, sef bod bwlch diwylliannol yn bodoli rhwng y colofnwyr roc (y deellir eu bod yn ifanc) a darllenwyr cyffredinol y papurau bro (y deellir eu bod yn hŷn), ac nad yw'r darllenwyr hŷn yn medru deall pwysigrwydd y gerddoriaeth newydd. Ceir eithriadau i'r rheol, ond o ran y pwynt cyntaf, mewn nifer sylweddol iawn o achosion, mae rhaniad llafar colofnau cerddoriaeth y papurau bro yn dangos y duedd hon. Fel y disgrifiwyd uchod, roedd John Gwyn o Brân ac Aled Glynne Davies yn gyfrifol am y colofnau cyntaf yn *Llais Ogwan*; fodd bynnag, o rifyn 21 ymlaen, trosglwyddwyd y rôl i Gwyn Williams, sef disgybl ysgol o Lanfairfechan a fyddai'n mynd ymlaen i fod yn brif leisydd y band roc Doctor. Roedd Williams yn gyfrannwr abl a hyderus; cynhyrchodd golofnau a oedd bob tro'n werth chweil ac o safon aeddfed a rhywydd. Erbyn misoedd olaf 1979, aeth dau berson ifanc arall, Dafydd Meurig a Siôn Jones, ati i ysgrifennu'r golofn. Yn yr un modd, awdur y golofn 'Pop' yn *Nene* oedd Aled Wyn o Rhosllannerchrugog, disgybl chweched dosbarth o Ysgol Morgan Llwyd yn Wrecsam. Roedd Wyn, fel Arwel Jones ym Methesda, yn awyddus i gynnal disgos Cymraeg yn ardal Wrecsam, ac aeth ati i sefydlu Disco Aled Wyn yn 1981. Roedd hefyd yn gyfrifol am *Lleuad y Nos*, y rhaglen Gymraeg gyntaf i'w darlledu ar Radio

⁶⁹ *Papur Fama* (1981), 27, Medi, 8.

⁷⁰ *Ibid.*

⁷¹ *Sgrech* (1979), 4, Ionawr–Chwefror, 2.

Maelor, sef gorsaf radio'r ysbyty yn Wrecsam.⁷² Trafodwyd gwreiddiau 'Colofn Ieuentid *Papur Fama*' yn chweched dosbarth Ysgol Maes Garmon eisoes; ac roedd awduron 'Y Golofn Bop' i'r *Blewyn Glas* yn ardal Machynlleth tua diwedd y 1970au a dechrau'r 1980au (megis Phyllis Griffiths a Meinir Wyn, a nes ymlaen, Bethan Morris) hefyd yn ffans ifainc o gerddoriaeth bop.

Gyda'r ail bwynt, hefyd, ceir eithriadau – mae rhywun yn meddwl am agwedd agored Gwynfor Evans tuag at gerddoriaeth roc yn yr iaith Gymraeg mor gynnar â 1966, neu ymateb syfrdanol y darlithydd a'r dramodydd Norah Isaac i'r Blew y flwyddyn ddilynol.⁷³ Ar yr un pryd, fodd bynnag, nododd Wallis a Malm yn 1984 y duedd (a oedd yn gyfoes ar y pryd, ond, mae'n deg i ddweud, iddi ddiflannu i raddau heddiw) i chwaeth mewn cerddoriaeth boblogaidd beidio â newid ar ôl i rywun gyrraedd tua 25 oed:

... people hardly change their musical preferences (afterwards). This is particularly noticeable in Europe where different generations tend to retain the 'loyalty' they developed to the styles that moulded their musical value system during their formative years. The generation that grew up with the Beatles still like the Beatles.⁷⁴

Mae hefyd yn wir fod tystiolaeth ar gael sy'n awgrymu bod rhai, er eu bod yn ymwybodol o'r angen i ddenu a chadw darllenwyr iau, yn betrusgar i roi lle yn y papurau bro i gerddoriaeth boblogaidd, neu'n drysu cerddoriaeth roc ag arddulliau poblogaidd hŷn. I'r perwyl hwn, nodwedd gyffredin iawn o'r colofnau pop oedd yr angen (neu'r ysgogiad) i wahaniaethu rhwng cerddoriaeth 'gyfoes' ac arddulliau mwy ceidwadol neu 'hen-ffasiwn' eraill. Wrth adolygu gig gan Chwarter i Un yng Ngwesty Dolbrawdmaeth, Dinas Mawddwy, yn Hydref 1980, roedd gan y cyfrannwr di-enw at y *Blewyn Glas* ddigon o hyder yn ymatebion ei gyfoeswyr i'r band ddatgan bod 'yn well ganddynt glywed perfformiadau byw gan grwpiau Cymraeg Cyfoes na gwrando ar y perfformwyr canol oed hynny sy'n anelu i efelychu y canwr gwerin Americanaidd' a oedd yn boblogaidd ar Radio Cymru ar y pryd.⁷⁵ Roedd colofnau fel 'Y Gornel Gerdd' (*Seren Hafren*), 'Popsgows' (*Y Pentan*), 'Popaganda' (*Papur Menai*) a (er gwaethaf ei enw) 'Roc' (*Y Llien Gwyn*), a roddodd gyhoedduswydd i arddulliau cerddorol eraill megis cerddoriaeth werin neu jas ochr yn ochr â'r gerddoriaeth gyfoes, yn ffurfio lleiafrif pendant.

Diwedd glo

Archwiliodd yr erthygl hon y posibiladau a gynigia papurau bro i'r academydd mewn cysylltiad ag ymchwil i'r byd roc Cymraeg yn ystod y 1970au diweddar a'r 1980au cynnar. Mae'n glir i'r cyhoedduswydd trylwyr a roddodd llawer o'r cyhoeddiadau hyn i ddigwyddiadau a datblygiadau yn y byd hwnnw fod yn hynod o werth chweil, gan ddarparu gwybodaeth nad oedd o reidrwydd ar gael o unrhyw ffynhonnell brintiedig arall. Nid yw hyn yn hawlio bod colofnau pop y papurau bro yn ffurfio ffynhonnell fonolithig, yn gwrthwynebu integreiddiad gyda ffynonellau eraill. I'r gwrthwyneb, mae'n

⁷² Bu Dafydd Meurig yn cyfrannu deunydd i'r *Llais* (nid yng ngholofn 'Popyn') ers mis Mehefin 1979; gweler *Llais Ogwan* (1979), 56, Mehefin, 12. Yn achos Aled Wyn, gweler *Sgrech* (1981), 18, Mehefin, 18.

⁷³ Fel y crybwyllwyd yn Dafydd Evans (2002), *Y Blew a Buddugoliaeth Gwynfor* (Talybont: Y Lolfa).

⁷⁴ Wallis a Krister, *Big sounds from small peoples: The music industry in small countries*, t. 42.

⁷⁵ *Y Blew yn Glas* (1980), 30, Hydref, 8.

rhaid i'r drafodaeth ar natur y byd roc gynnwys ffynonellau megis cylchgronau pop, papurau newydd, a ffansîns i enwi rhai yn unig. Yn hytrach, ceisiodd yr uchod brofi y dylai papurau bro ffurfio rhan annatod o'r drafodaeth honno, a hynny mewn dwy ffordd gysylltiedig. Yn gyntaf, maent yn darparu ffynonellau eraill ar gyfer ysgolheigion hanes cerddoriaeth boblogaidd Gymraeg, yn ychwanegu manylion ar lefel ranbarthol a lleol nad ydynt bob amser yn amlwg yn y ffynonellau mwy cyfarwydd megis y cylchgronau pop. Yn ail, mae colofnau pop y papurau bro yn ffurfio, yng ngeiriau Smart, 'a *different range of sources that prioritise the responses of non-professional critics*'.⁷⁶

Gydag eithrio ambell DJ neu ohebydd proffesiynol a gyfrannodd at *Asbri, Sgrech*, neu *Sothach*, roedd pob awdur a oedd yn weithredol yn y sîn gerddorol yn perthyn i'r categori hwn. O droad y 1980au ymlaen, ychwanegwyd cyfres o ffansîns i'r nifer o gyhoeddiadau gan roi cyhoeddusrwydd i bop: cynyrchiadau amatur gydag enwau megis *Groucho Neu Marx, Bwmbwl Brych, Byti Brych, a Cwff Yn Ôl* – y rhan fwyaf ohonynt â dolenni uniongyrchol i gelloedd Cymdeithas yr Iaith. Fodd bynnag, roedd awduron y cylchgronau pop a'r ffansîns yn sicr ynglŷn â gwybodaeth fanwl eu darllenwyr am y sîn honno; cafodd hyn effaith ar eu tuedd i wneud sylwadau ar sail gallu'r darllenwyr i ddeall sut roedd y sîn yn gweithio, yn ogystal â gobeithion y rheiny a oedd yn rhan ohoni. Ar y llaw arall, roedd yn rhaid i golofnwyr pop y papurau bro feddwl yn ofalus am sut yr oeddent yn mynd i gyflwyno datblygiadau diweddaraf y sîn i'w cynulleidfaoedd. Oherwydd na allent gymryd gwybodaeth eu darllenwyr am y sîn yn ganiataol, nid oedd ganddynt ddewis ond cyflwyno elfen llawer mwy didactig i'w gwaith; fodd bynnag, canlyniad naturiol hyn oedd eu gallu i osod agenda, gan fframio'r disgwrs nid yn nhermau cerddoriaeth roc fel bygythiad moesol i'r 'hen ffordd Gymreig o fyw', ond fel atodiad newydd a phwysig i frwydr yr iaith. Yn ychwanegol, gan mai hwy yn unig a ysgrifennai ar y pwnc yn eu cyhoeddiadau, gallai colofnwyr pop y papurau bro ledaenu eu neges i gynulleidfa lawer ehangach, a hynny heb gyfaddawdu ar eu hegwyddorion o gefnogi cerddoriaeth boblogaidd Gymraeg. Er nad ydynt bob amser yn gampweithiau o feirniadaeth, camp y colofnau pop oedd helpu i greu hinsawdd ddiwylliannol lle nad oedd cyflwr y byd pop Cymraeg – ac felly ei fodolaeth – yn rhywbeth i'w ddiodef gan y to hŷn ond, yn hytrach, yn rhywbeth disgwylledig, ac yn rhan annatod o fywyd yng Nghymru'r 1980au.

Llyfryddiaeth

Barlow, David M., Mitchell, Philip, ac O'Malley, Tom (2005), *The Media in Wales: Voices of a Small Nation* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru).

Hill, Sarah (2007), 'Blerwythirhwng?': *The Place of Welsh Pop Music* (Aldershot: Ashgate).

Huws, Gwilym (1990), 'Papurau Bro: The Welsh Community Newspaper Movement', *Planet: The Welsh Internationalist*, 83 (Hydref/Tachwedd), 55–61.

Jones, Craig Owen (2006), 'Y Cantorion Newydd: A Study of Contemporary Welsh-language Popular Music', traethawd PhD heb ei gyhoeddi, Prifysgol Bangor, Bangor.

Jones, Craig Owen (2013), 'Brwydr Iaith, Brwydro Iaith: Terminoleg y byd pop Cymraeg fel dull protestio yn y 1960au a'r 1970au', *Gwerddon*, 16, 11–27.

⁷⁶ Smart, 'The BBC Television Audience Research Reports, 1951–1979', t. 458.

- Jones, Craig Owen (2014), 'Still here'? A Geospatial Survey of Welsh-Language Popular Music', yn Cohen, Sara, a Knifton, Robert, et al. (goln), *Sites of Popular Music Heritage: Memories, Histories, Places* (Llundain: Routledge), tt. 62–77.
- Lloyd, D. Tecwyn (1972a), 'Newyddiaduraeth Cymru', *Barn*, 121 (Tachwedd), 20–1.
- Lloyd, D. Tecwyn (1972b), 'Newyddiaduraeth Cymru', *Barn*, 122 (Nadolig), 83–5.
- Lloyd, D. Tecwyn (1973), 'Newyddiaduraeth yng Nghymru', *Barn*, 123 (Ionawr), 122–4.
- Phillips, Dylan (1998), *Trwy ddulliau chwyldro...?: Hanes Cymdeithas yr Iaith Gymraeg 1962–1992* (Llandysul: Gomer).
- Siôn, Pwyll ap (2002), 'Yn y fro': Mudiad Adfer a'r Canu Pop Cymraeg yn ystod y 1970au', *Hanes Cerddoriaeth Cymru*, 5, 162–89.
- Smart, Billy (2014), 'The BBC Television Audience Research Reports, 1951–1979: Recorded Opinions and Invisible Expectations', *Historical Journal of Film, Television and Radio*, 34.3, 452–62.
- Smith, Robert (2000), 'Newyddiaduraeth a'r iaith Gymraeg', yn Jenkins, Geraint H., a Williams, Mari A. (goln), *'Eu Hiaith a Gadwant'?: Y Gymraeg yn yr Ugeinfed Ganrif* (Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru), tt. 267–97.
- Wallis, Roger, a Malm, Krister (1983), 'Sain Cymru: the role of the Welsh phonographic industry in the development of a Welsh language pop/rock/folk scene', *Popular Music*, 3, 77–105.
- Wallis, Roger, a Malm, Krister (1984), *Big sounds from small peoples: The music industry in small countries* (London: Constable).
- Way, Hannah (2015), traethawd MPhil, Prifysgol Bangor, Bangor.
- Williams, Emyr W. (1990), *Y Papurau Bro – Y Presennol a'r Dyfodol* (dim man cyhoeddi: Canolfan Gydwethredol Cymru).
- Williams, Neil 'Maffia' (2012), *O'r Ochor Arall* (Llanrwst: Carreg Gwalch).
- Wyn, Hefin (2006), *Ble Wyt Ti Rhwng?: Hanes canu poblogaidd Cymraeg 1980–2000* (Talybont: Y Lolfa).

Cylchgronau a phapurau newydd

<i>Barn</i>	<i>Sgrech</i>
<i>Carmarthen Times</i>	<i>Sothach</i>
<i>Dracht</i>	<i>Y Blewyn Glas</i>
<i>Llais Ogwan</i>	<i>Y Cymro</i>
<i>Nene</i>	<i>Y Dinesydd</i>
<i>Papur Fama</i>	<i>Yr Herald Cymraeg a'r Genedl</i>
<i>Papur Menai</i>	<i>Y Llien Gwyn</i>
<i>Seren Hafren</i>	